

10. दौवारिकस्य सेवानिष्ठा

[Born in Rajasthan, Pandit Ambikadatt Vyas, who made Varanasi his home after being educated there, occupies a special place among the modern Sanskrit writers. He is well-known for his modern work शिवराजविजय - 'Shivarajavijaya'. The style of this Sanskrit novel is easy as well as serious. The flow of the narrative is smooth and holds the attention of the reader.

The novel deals with many of the heroic adventures of Chhatrapati Shivaji. Also included is the saga of his many periodic victories. There were many factors responsible for these victories. Of special importance is the fact that even the lowest of his servants was honest, focussed and faithful to his master. The present excerpt proves this point. A guard, who is performing an ordinary job, is faithful to his master without being attracted by any greed, temptation or avarice. This guard is an ideal even today.

The aim of this lesson is that along with a sense of service honesty too should be instilled in students. Attention should be paid to the formation of past participle and the concord with verbs in the present tense, based on the verbs used in this lesson. You should also learn the correct use of person.]

(एकदा दौवारिकः भव्यमूर्तिं संन्यासिनम् अपश्यत् । ततः तयोः एवं वार्तालापः अभवत् ।)

संन्यासी : कथं अस्मान् संन्यासिनः अपि तिरस्करोषि ।

दौवारिकः : भगवन् प्रणमामि । परन्तु स्वकीयं परिचयम् अदत्त्वा न कश्चित् प्रवेष्टुम् अर्हति ।

संन्यासी : सत्यम् । क्षान्तः अयं ते अपराधः । किन्तु अद्य प्रभृति त्वं संन्यासिनः पण्डितान् ब्रह्मचारिणः स्त्रियः बालाः च न अवरोद्धुं शक्नोषि ।

दौवारिकः : संन्यासिन् बहूक्तम् । विरम । वयं दौवारिकाः ब्रह्मणः अपि आज्ञां न प्रतीक्षामहे ।

संन्यासी : साधु । मार्गम् आदेशय । महाराजनिकटे गन्तुम् इच्छामि ।

दौवारिकः : न शक्यम् । प्रभाते महाराजस्य सन्ध्योपासनकाले प्रवेशं कर्तुम् अर्हसि । न तु रात्रौ ।

संन्यासी : किम् कोऽपि रात्रौ न प्रविशति ।

दौवारिकः : आहूतान् परिचितान् च परित्यज्य न कोऽपि । विशेषस्तु भवादृशाः ये खलु तुम्बीधारकाः द्वारात् द्वारं भ्रमन्ति ।

संन्यासी : (स्वगतम्) सर्वथा सुयोग्यः अयं दौवारिकः । पुनः इमं परीक्षितुं प्रयतिष्ये । (प्रकाशम्) दौवारिक, अत्र आगच्छ । किमपि कथयितुम् इच्छामि ।

दौवारिकः : (उपसृत्य) कथयतु भवान् ।

संन्यासी : त्वं तु दौवारिकः असि । कदापि धनिकः न भविष्यसि । वनेषु कन्दरासु च वयं विचरामः । सर्वं रसायनतत्त्वं जानीमः ।

दौवारिकः : भवतु नाम । अग्रे अग्रे ।

संन्यासी : यदि मम प्रवेशं त्वं न अवरोधयसि तर्हि तुभ्यं यथेष्टं रसायनं दास्यामि । तेन पञ्चाशत्-तुलापरिमितं ताम्रं सुवर्णं भविष्यति ।

दौवारिकः : आः कपटिन्, विश्वासघातम्

उपदिशसि ? न वयं तादृशाः । कथय कः त्वम् । कुतः आगच्छसि । अहं त्वां कस्यचित् गुप्तचरं मन्ये । दुर्गाध्यक्षं निवेद्य त्वां दण्डयिष्यामि । सः त्वां विज्ञाय यथोचितं करिष्यति ।

संन्यासी : परित्यज परित्यज । नाहं पुनः आगमिष्यामि । नैवं पुनः कथयिष्यामि ।

(दौवारिकः तत् विगण्य तं हस्तेन गृहीत्वा नयति ।)

संन्यासी : (प्रबलप्रकाशदीपस्य समीपे) दौवारिक, अपि जानासि माम् ।

दौवारिकः : (निपुणं निरीक्ष्य) अये आर्यः खलु भवान् । आर्य, क्षन्तुम् अर्हति माम् ।

संन्यासी : (तस्य पृष्ठे हस्तं विन्यस्य) दौवारिक मया ते परीक्षा कृता । त्वं योग्यस्थाने नियुक्तः असि । उत्कोचाय अलोलुपाः त्वादृशाः प्रभूणां पुरस्कारभाजनं भवन्ति । अहं तव प्रामाणिकतां प्रभुसन्निधौ कथयिष्ये । कुत्र वर्तते श्रीमान् । किम् अनुतिष्ठति सम्प्रति सः ।

Glossary

Noun : (masc.) : दौवारिकः doorkeeper कन्दरः cave गुप्तचरः spy दुर्गः fort उत्कोचः bribe
वार्तालापः dialogue, conversation

(Fem.) : तुम्बी bowl made from gourd (Mendicants keep this bowl with them and use it as a vessel (pot). वञ्चना fraud तुला tola, a measure of weight सन्निधिः proximity

(Neu.) : परिचयपत्रम् identity card ताम्रम् copper पृष्ठम् the back भाजनम् vessel, suitable

Adjective : आहूत called पञ्चाशत् fifty परिमित limited त्वादृश like you

Adverb : प्रभृति hence forth सर्वथा in all respect कुतः from where

Compound : महाराजनिकटे (महाराजस्य निकटे महाराजनिकटे । षष्ठी तत्पुरुष) । सन्ध्योपासनकाले (सन्ध्याः उपासनम् - सन्ध्योपासनम् । षष्ठी तत्पुरुष । सन्ध्योपासनायाः कालः सन्ध्योपासनाकालः, तस्मिन् । षष्ठी तत्पुरुष) तुलापरिमितम् (तुलया परिमितम् तुलापरिमितम् । तृतीया तत्पुरुष) दुर्गाध्यक्षम् (दुर्गस्य अध्यक्षः दुर्गाध्यक्षः, तम् । षष्ठी तत्पुरुष) । पुरस्कारभाजनम् (पुरस्कारस्य भाजनम् पुरस्कारभाजनम् । षष्ठी तत्पुरुष) प्रभुसन्निधौ (प्रभोः सन्निधिः प्रभुसन्निधिः, तस्याम् । षष्ठी तत्पुरुष) ।

Root : First Gana (Parasmaipada) प्र + नम् (प्रणमति) to bow to वि + रम् (विरमति) to stop वि + चर् (विचरति) to wander, to move

(Atmanepada) प्रति + ईक्ष् (प्रतीक्षते) to wait परि + ईक्ष् (परीक्षते) to examine, to take a test

Notes

(1) Meaning : भव्यमूर्तिम् to a magnificent form संन्यासिनः to mendicants क्षान्तः अयं ते अपराधः this fault of yours is forgiven ब्रह्मचारिणः to celibates प्रतिरोधनीयाः should be stopped ब्रह्मणः of Brahma उक्तम् said विहाय leaving (here, except) आदेशय show विशेषतः specially भवादृशाः like you तुम्बीधारिणः holding bowl made of gourd प्रकाशम् loudly (Term in drama which instructs to speak in such a way so that all can hear.) उपसृत्य approaching जानीमः we know भवतु may be पञ्चाशत्-तुला-परिमितम् measuring fifty tolas शिक्षयसि do you teach ? विज्ञाय recongnizing विगण्य ignoring गृहीत्वा catching प्रबलप्रकाशदीपस्य of a lamp having bright light विन्यस्य placing on नियुक्तः appointed कथय you tell, say

(2) Sandhi : कोऽपि (कः अपि) । विशेषस्तु (विशेषः तु) ।

Exercises

1. अधोलिखितेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत ।

(1) दौवारिकाः कस्य आज्ञाम् अपि न प्रतीक्षन्ते ?

(क) संन्यासिनः (ख) ब्रह्मणः (ग) सेनापतेः (घ) नृपतेः

(2) दौवारिकः कम् अपश्यत् ?

(क) संन्यासिनम् (ख) गुप्तचरम् (ग) नृपम् (घ) मन्यते

(3) अहं त्वां गुप्तचरं ..... ।

(क) मन्ये (ख) मन्यन्ते (ग) मन्यसे (घ) दुर्गाध्यक्षम्

(4) त्वं कदापि धनिकः न ..... ।

(क) भविष्यसि (ख) भविष्यथ (ग) भविष्यति (घ) भविष्यन्ति

(5) 'क्षन्तुम् अर्हति माम्' इति कः वदति ?

(क) दौवारिकः (ख) संन्यासी (ग) गुप्तचरः (घ) दुर्गाध्यक्षः

2. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकवाक्येन संस्कृतभाषया उत्तरं लिखत ।

- (1) संन्यासी कुत्र गन्तुम् इच्छति ?
- (2) कीदृशाः जनाः प्रभूणां पुरस्कारभाजनानि भवन्ति ?
- (3) द्वारात् द्वारं के भ्रमन्ति ?
- (4) दौवारिकेन कः दृष्टः ?
- (5) संन्यासी कस्य प्रामाणिकतां कथयिष्यति ?

3. निम्नलिखितानां कृदन्तानां प्रत्ययनिर्देशपूर्वकं प्रकारं लिखत ।

- (1) क्षन्तुम् .....
- (2) गन्तुम् .....
- (3) उपसृत्य .....
- (4) परित्यज्य .....

4. अधस्तनानि वाक्यानि ह्यस्तनभूतकाले (लङ्लकारे) परिवर्तयत ।

- (1) त्वं धनिकः भवसि ।
- (2) वयं वनेषु वसामः ।
- (3) कः अपि रात्रौ न प्रविशति ।
- (4) अहं त्वां गुप्तचरं मन्ये ।

5. रेखाङ्कितपदानां समासप्रकारं लिखत ।

- (1) दौवारिकस्य सेवानिष्ठा उत्तमा आसीत् ।
- (2) दुर्गाध्यक्षः निर्णयं करिष्यति ।
- (3) संन्यासीनः महाराजनिकटे गन्तुम् इच्छति ।
- (4) प्रामाणिकजनाः पुरस्कारभाजनानि भवन्ति ।

6. उदाहरणानुसारं शब्दरूपाणां परिचयं कारयत ।

उदाहरणम् : पण्डिताः (पण्डित, अकारान्तः, पुल्लिङ्गम्, प्रथमा-बहुवचनम्)

शब्दरूपम्

- (1) कन्दरेषु .....
- (2) गुप्तचरम् .....
- (3) उत्कोचाय .....
- (4) दौवारिकेन .....

7. सूचनानुसारं धातुरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(1)	शिक्षयथः	.....
(2) कथयिष्यामि	.....	.....
(3)	.....	प्रतीक्षामहे
(4) अभवत्	.....	.....
(5)	अयच्छताम्	.....

8. प्रदत्तान् शब्दान् प्रयुज्य वाक्यानि रचयत ।

- (1) Students (pupils) bow down to Guru (preceptor).
छात्र, गुरु, प्र+नम्
- (2) A gardener prepares a garland of flowers.
मालाकार, पुष्पमाला, रच्
- (3) Ganesh writes with a pen.
गणेश, कलम (लेखनी), लिख्
- (4) Flowers blossom in the garden (in the morning.)
कुसुम, उद्यान (प्रभात), वि+कस्
- (5) A door-keeper enters the palace.
दौवारिक, राजप्रासाद, प्र+विश्

9. निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि त्रीभिः चतुर्भिः वा वाक्यैः मातृभाषया लिखत ।

- (1) According to the Samnyasi who should not be stopped ?
- (2) Who can go to meet the king at night ?
- (3) What bribe does Samnyasi give to the door-keeper for entry ?
- (4) Write a short note on 'Door-keeper's honesty'.

Activity

- Enact the dialogue of the lesson.
- Describe in your own words the incidents showing loyalty to service and honesty.
- Write a diary about your loyalty and honesty towards your daily work.